

**ADABIYOT FANINI O'QITISHDA NEYROPEDAGOGIK QARASHLAR VA
NAZARIY YONDASHUVLAR.**

Duschanova Nilufar Sabirbayevna

RANCH universiteti

*“Pedagogika va aniq fanlar” kafedrasi dotsenti,
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Zamonaviy ta'lim tizimi shiddat bilan o'zgarayotgan axborot muhiti, o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlari va bilimni o'zlashtirishdagi farqlarini hisobga olgan holda yangi ilmiy yondashuvlarni talab etmoqda. Ana shunday ilmiy yondashuvlardan biri — neyropedagogika bo'lib, u inson miyasi faoliyati, kognitiv va hissiy jarayonlar asosida o'qitishni tashkil etishga qaratilgan. Ta'limning an'anaviy usullari ko'p hollarda barcha o'quvchilarning bilish salohiyatini to'liq ro'yobga chiqara olmayotgan bir paytda, neyropedagogika individual xususiyatlarga moslashgan, miya faoliyatiga muvofiq o'qitish imkoniyatini yaratadi. Chunki badiiy matnni anglash, his etish, shaxsiy ma'no yaratish va fikr bildirish kabi jarayonlar inson miyasining bilish, emotsional va tilga oid markazlari faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, neyropedagogik qarashlarni adabiy ta'limga integratsiya qilish orqali o'quvchida chuqur, barqaror va shaxsiylashtirilgan savodxonlikni shakllantirish imkoni yaratiladi.

Ta'limning shaxsga yo'naltirilgan modeli bugungi kunda dunyo ta'lim sohasidagi eng muhim tamoyillardan biriga aylangan bo'lib, uning asosida har bir o'quvchining individual psixologik xususiyatlari, bilish qobiliyatlari va shaxsiy rivojlanish traektoriyasi inobatga olinadi. Mazkur yondashuv inson miyasining neyrobiologik xususiyatlariga tayangan holda ta'lim jarayonini tabiiy, moslashuvchan va samarali tashkil etishga qaratilgan. Neyropedagogik qarashlar aynan shu modelni yanada chuqurlashtirib, har bir shaxsning bilish jarayonidagi farqlarini, hissiy va kognitiv faolligini hisobga oladi.

Adabiy matnni anglash jarayoni — inson miyasidagi bilish (kognitiv) va his qilish (affektiv) tizimlarining bir paytda hamkorlikda faollashuvi bilan kechadigan murakkab va integrativ jarayondir. Bu jarayon o'zida o'quvchining leksik va grammatik ma'lumotlarni qabul qilishi, ularni ma'noviy strukturaga solishi, badiiy obrazlar va g'oyalarni anglashi, his qilish orqali ularga munosabat bildirishi hamda shaxsiy tajriba, madaniy kontekst va hayotiy qadriyatlar bilan bog'lab qayta talqin qilishi kabi bosqichlarni qamrab oladi.

Neyropedagogik nuqtayi nazardan qaralganda, adabiy matnni anglash jarayoni bu inson miyasida ma'lumotni qayta ishlash, his etish va shaxsiy ma'no yaratishni ta'minlovchi integrativ faoliyatdir. Ushbu jarayonda hissiy idrok ayniqsa muhim o'rin tutadi. Chunki o'quvchi badiiy matn orqali nafaqat ma'lumot oladi, balki obrazlar orqali his qiladi, voqealarga empatiya bildiradi, muallif pozitsiyasiga nisbatan shaxsiy munosabat shakllantiradi. Bunday faoliyatda hissiyot va fikr uyg'un ravishda ishlaydi, natijada savodxonlik ong va qalbning birgalikdagi kognitiv va affektiv harakatiga aylanadi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Zamonaviy neyrobiologiyada bu masala chuqur o‘rganilmoqda. Xususan, amerikalik neyropsixolog Merienn Vulf shunday ta’kidlaydi: “Matnni o‘qish — bu tabiiy jarayon emas, u bir necha neyron tizimlar o‘rtasidagi uyg‘un harakatni talab etadi. Ma’no anglash va munosabat bildirish uchun miyadagi ko‘p funksiyali neyron zanjirlar bir vaqtda faoliyat ko‘rsatishi lozim”. [1]

Bu fikrni to‘liq qo‘llab-quvvatlaymiz. Chunki adabiy matnni faol idrok etishda miyaning ko‘p sonli zonalari faol ishtirok etadi. Agar ta’lim ushbu miya funksiyalariga mos ravishda tashkil etilsa, ya’ni vizual, eshitish, harakat, muloqot, hissiy ta’sir orqali boyitilsa, o‘quvchida adabiy savodxonlik chuqur, uzoq muddatli va shaxsiylashgan tarzda shakllanadi.

Adabiy savodxonlikni shakllantirish jarayonida inson miyasining e’tibor, xotira, ma’no yaratish va badiiy tafakkur kabi asosiy kognitiv funksiyalari hal qiluvchi o‘rin tutadi. Chunki badiiy matnni o‘qish va tushunish faqatgina til qobiliyati bilan emas, balki bilish jarayonlarining murakkab integratsiyasi — axborotni tanlab olish, eslab qolish, qayta ishlash, his etish va shaxsiy ma’noda anglash mexanizmlari orqali amalga oshadi.

Avvalo, e’tibor adabiy matn bilan faol muloqotga kirishishda birinchi va zarur shartdir. Miya ma’lumotlarni qabul qilishda diqqatni markazlashtirish orqali kerakli ma’lumotni tanlab oladi va uni tahlil qilishga yo‘naltiradi. E’tiborning kuchli bo‘lishi matndagi muhim detallar, obrazlar va badiiy vositalarni to‘g‘ri qabul qilishga zamin yaratadi.

Xotira, ayniqsa ishchi xotira va uzoq muddatli xotira, adabiy matnning umumiy mazmunini saqlash, asar personajlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglash, oldingi bilim va tajriba bilan solishtirishda muhim ahamiyatga ega. Miyada ma’lumotlar gippokamp orqali saqlanadi va kerakli paytda faollashadi. Shu orqali o‘quvchi asarning mantiqiy va g‘oyaviy izchilligini anglaydi.

Ma’no yaratish adabiy savodxonlikning yuragi hisoblanadi. Bu faqat muallifning matnda bildirgan fikrini qabul qilish emas, balki o‘quvchining shaxsiy tajribasi, dunyoqarashi va hissiy holati bilan uyg‘unlashgan holda yangi ma’no tuzish qobiliyatidir. Bu jarayonda prefrontal qavatlar faol ishga tushib, tanqidiy va ijodiy tafakkurni faollashtiradi.

Badiiy tafakkur esa o‘quvchida estetik anglash, obrazli idrok, simvol va badiiy ifodalarni taniy olish, ular orasidagi assotsiativ aloqalarni yarata olish qobiliyatini anglatadi. Bu faoliyatda miyadagi vizual, hissiy va til markazlari birgalikda ishlaydi. Badiiy tafakkur orqali o‘quvchi asarning sirli mazmun qatlamlarini ochishga, g‘oyaviy-estetik mohiyatini idrok etishga qodir bo‘ladi.

Bu borada neyropsixolog Merienn Vulf shunday deydi: “Matnni ma’noli anglash — bu miyaning diqqat, xotira, til va his qilish tizimlari o‘rtasidagi doimiy hamkorlik natijasidir. Agar bu tizimlar uyg‘un ishlamasa, matn faqat so‘zlar yig‘indisigina bo‘lib qoladi”. [2]

Ushbu fikrlardan kelib chiqib, adabiy savodxonlikning shakllanishi va uning chuqur anglanishi uchun e’tibor, xotira, ma’no yaratish va badiiy tafakkurning neyropedagogik jihatdan uyg‘un rivojlanishi talab etiladi. BFransiyalik pedagog va neyrofiziolog Selin

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

Alvares bu borada quyidagifikrlarni bildirgan: “O‘qish jarayonida miyani faollashtirish uchun ko‘p hissiyotli ta’sirlar zarur. Eshitish, ko‘rish, harakat va nutq orqali axborot uzatilganda, bilim to‘g‘ridan-to‘g‘ri miyada qayta ishlanadi va mustahkamlanadi”[3]

Adabiy savodxonlikni shakllantirish jarayonida o‘quvchi qobiliyati tushunchasini to‘g‘ri anglash va unga mos ta’lim strategiyalarini tanlash juda muhim. Qobiliyat — bu insonning muayyan faoliyat turini samarali bajarishga bo‘lgan individual psixofiziologik imkoniyatlar majmuasidir. O‘quvchi qobiliyatlari bir nechta asosiy turlarga ajratiladi: intellektual (aqliy), hissiy (affektiv), ijodiy, til (verbal), vizual va motivatsion qobiliyatlar. Bu qobiliyatlar adabiy savodxonlik jarayonida turli darajada namoyon bo‘ladi. Masalan, intellektual qobiliyat matnni tahlil qilish va g‘oyani tushinishda, hissiy qobiliyat badiiy obrazlar va voqealarga emotsional munosabat bildirishda, ijodiy qobiliyat shaxsiy interpretatsiya va ma’no yaratishda, til qobiliyati fikrni aniq ifodalashda, vizual qobiliyat badiiy tasvirni ko‘z oldiga keltirishda, motivatsion qobiliyat matnga qiziqishda namoyon bo‘ladi.

Ushbu qobiliyatlarni rivojlantirishda neyroplastiklik asosiy biologik omil hisoblanadi. Neyroplastiklik bu miyaning yangi bilim, tajriba va ta’sirlar asosida o‘z neyron strukturasi o‘zgartirish, yangilash va qayta tuzish qobiliyatidir. Ta’lim jarayonida o‘quvchi doimo yangi axborot, tafakkur, his va munosabatlar ta’sirida bo‘ladi.

Individual bilish tarzi esa har bir o‘quvchining ma’lumotni qanday qabul qilishi va qayta ishlashidagi shaxsiy farqlarni anglatadi. Kimdir matnni eshitish orqali yaxshiroq o‘zlashtiradi (audial), boshqasi ko‘rish orqali (vizual), yana kimdir muloqot yoki harakat orqali (kinestetik) yaxshi o‘rganadi. Adabiy savodxonlikni rivojlantirishda neyropedagogik yondashuvlar orasida affektiv (hissiy) va kognitiv (bilish) neyroyondashuvlar o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan savodxonlik strategiyalari o‘quvchida faqat bilish qobiliyati emas, balki emotsional idrok, shaxsiy munosabat va ijtimoiy fikrlashni ham uyg‘otadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Wolfe M. Proust and the Squid: The Story and Science of the Reading Brain. — New York: HarperCollins, 2007. — p. 64.
2. Wolfe M. Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World. — New York: Harper, 2018. — p. 81.
3. Alvarez C. Les lois naturelles de l’enfant. — Paris: Les Arènes, 2016. — p. 112.

